

Тайылбыр бижик

8 класска тыва чогаалга ажылчын Программаны Тыва Республиканың ниити өөредилге черлеринге (школаларында) төрөөн (тыва) чогаал эртемин 5-11 класстарга башкылаарында таарыштыр тургустунган өөредилге дугайында Хоойлуга (дугаары 9, 14, 29 ст.), ниити өөредилгениң фундаменталдыг кезээнге, Күрүнениң федералдыг өөредилге стандартында ниити өөредилгениң түннелдерин илередир негелделерге дүүштүр база ийиги салгалдың гуманитарлыг эртемнерге хамаарышкан кол ниити өөредилгениң чогаал эртеминиң чижек программазында (Примерные программы по учебным предметам. Основная школа. В 2-х частях, М.: «Просвещение», 2011 г.) сүмелерге даянып тургускан. Ол ышкаш өөредилгениң федералдыг күрүне стандартына кирип турар негелде, сүмелерге таарыштыр бөлүк авторларның ажылдап кылганы чижек программаны («Тыва аас чогаалы болгаш литература. Ниити өөредилге черлериниң 5-11 класстарында чижек программа». Авторлар Е.Т. Чамзырын, М.А. Күжүгет, Л.Х. Ооржак. Кызыл, 2012 ч.) Үндезин кылдыр алган.

Школага төрөөн чогаал эртемин өөредириниң сорулгалары

Литература өөредириниң ниити сорулгазы – өөреникчилерни төрөөн болгаш делегей литературазының байлаа-биле таныштырар, оларның литературалыг болуушкуннарны хүлээп алырын, шын үнелеп билирин сайзырадыры, оларның эстетиктиг көрүштерин, негелделерин, идея-чаңчылдарлыг хамааты туружун хевирлээри.

Тыва чогаал амыдырал-биле холбаалыг ханы сайгарылганы билир бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээр. Ол ышкаш:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эпиг-чөптүг, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг, хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт культуразын үнелеп билир кижини хевирлээр;
- сөзүглелдин тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының эмоционалдыг талаларын, идея-тематиктиг утказын ханы сайгарып шыдаар номчукчуну кижизидер;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун камгалап билири;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүнөске хевирлери-биле деннеп сайгарары;
- аас болгаш бижимел чугааны сайзыраңгайжыдары;
- чогаал теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттиңген төөгүзүн ханы сайгарып билири;
- орус болгаш өске-даа чоннарның литератураларында тыва чогаал-биле хөөнөш уткалыг чогаалдарны сайгарарында өөредир.

Төрөөн чогаал эртемниң өөредилге планында туружу

8-кн класска тыва чогаалды өөредиринге неделяда 2 шак көрдүнгөн. 8 класска 34 өөредилге неделязында 68 шакты өөренип эртер ужурлуг.

Өөредилге-методиктиг хандырылга:

М.А.Күжүгет, Л.Х.Ооржак. Тыва чогаал. 8 класс. (Тываның ном үндүрер чери, 2022 ч.), техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөредилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнер болгаш нормаларга дүгжүп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

Немелде литература:

1. Калзан А.К. Амыдырал болгаш литература – Кызыл: ТывНУЧ, 1980
2. Калзан А.К. Өзүлдениң демдектери - Кызыл: ТывНУЧ, 1991
3. Калзан А.К. Тыва литература. 8-10 класс. Кызыл: ТывНУЧ, 1987

4. Төгүй-оол А.С. Шинчилелдер. Кызыл: ТывНҮЧ, 2001
5. Салчак В.С. Тыва чогаалчылар дугайында демдеглелдер. Кызыл: «Аныяк», 200
6. Сүрүң-оол С.С. Тыва чогаал. 8 класс. Кызыл: ТывНҮЧ, 2001
7. Куулар Д.С. Төөгү болгаш амгы үе. Кызыл: ТывНҮЧ, 1982

8-ки класстың өөреникчилериниң тыва чогаал эртеминде шингээдиң алыр ужурлуг түннелдери

Бот-тускайлаң түннелдери:

- мөзү-шынары бедик, бот-сайзырангай чогаадыкчы кылдыр ажылдап билири;
- бойдушту үнелеп, ооң хоойлуларынга чагыртып, ону сайзырадып шыдаар кылдыр хевирлээри;
- ада-өгбезиниң төөгүзүн, чаагай чаңчылдарын билип чоруур кылдыр хевирлээри;
- тыва чоннун, күрүнениң төлээникылдыр бодун санап, ооң улусчу ужурларын сагып, салгап, өске чоннарның төлээлери-биле эп-найыралдыг болуп, оларның культуразын, шажын-чүдүлгезин хүндүлөп, кандыг-даа кижиге сагыш човаачал кылдыркижизидери;
- кижилерге камныг, кадык амыдыралдыг, өске улуска эки үлегер бооп шыдаар;
- төрөөн чуртунга, чонунга ынак, ие дылынга, чечен сөске, ада-өгбезинден дамчып келген езу-чаңчылдарынга хумагалыг болур;
- патриотчу тура-соруктуг, күш-ажылга ынак, эртем-билигже чүткүлдүг, кадык амыдыралдыг болур.

Метапредметтиг (эртем бүрүзүнден чедип азы шингээдиң алыр) түннелдер:

- чүге өөренирин сорулгаларын билип, ону янзы-бүрү аргалар-биле чедип шыдаары;
- чидиг (берге) айтырыгларны чогаадыкчы арга-биле дилеп тывары;
- кылыр чүвезин сорулгазының аайы-биле планнап, хынап, үнелеп билири;
- өөрөнгөн чүүлдерин системажыдып билири;
- янзы-бүрү медээ алыр чүүлдерин (*номнар, тыва-орус, орфографтыг дээш оон-даа өске словарьлар, интернет курлавыр, энциклопедия, номчулга залы, библиотекалар, картотекалар*) тып билири;
- херек материалдарны сорулгазының аайы-биле чыып, анализтеп, дамчыдып, таарыштыр ажыглап билири;
- сөзүглелдерни тургузуп, утка-шынарын тодарадып, ооң тема, идеязын тодарадып шыдаары;
- эртемнин кол билиглерин деннеп, анализтеп, тодарадып, системажыдып, болуктеп билири;
- чечен сөстү, улустуң аас чогаалын амыдыралынга ажыглап билири;
- төрөөн чогаалдан алган шын теория билиглерин өске-даа эртемнерге ажыглаары, культурлуг чугааны сагыыры;
- бодунун чараш сайзырангай чугаазы-биле, байлак сөс курлавыры-биле кыска чогаалдарны, шүлүктөрүн тургузуп, чогаадып шыдаары.

Эртемниң түннелдери (предметные результаты):

- чогаалдың бижиттинген үези-биле харылзаазын тодарадып билир;
- чечен чогаалдың темазын, идеязын, сюжедин, композициязын тодарадып шыдаар;
- чогаалда көдүргөн проблеманы тодарадып билир;
- документалдыг чогаалдарның онзагай талаларын ылгап билир;
- чогаалдың бүгү аймактарын болгаш хевирлерин аянныг номчуур;
- чогаал сөзүглелиниң планын тургузуп билир, ону езугаар аас-биле азы бижимел-биле үнелел берип шыдаар;
- чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап долу сайгарылгазын кылып билир;
- литературлуг терминнер словарьн, энциклопедияларны ажыглап билир;
- чогаалдарга хамаарыштыр литература-сайгарылгалыг ажылдарны билир, оларны аас-биле харыыларга азы бижимел ажылдарга ажыглап билир;
- өөрөнгөн чогаалын бот-тускайлаңүнелээрде, литература төөгүзүнүн барымдааларын база литература теориязын ажыглап билир;
- өөрөнгөн чогаалдарынга даянып, чараш мөзү-бүдүштүг, бедик культуралыг болур.

8-ки класска тыва чогаал эртемниниң утказы болгаш тургузуу

Школага өөредири-биле чогаалдарны дараазында чүүлдерни барымдаалап шилээн:

- чогаалдың бедик идеялини, уран-чечени, амыдыралчызы, өөредиглиг болгаш кижизидикчи ужур-дузазы;
- тема аайы-биле хөй талалыы, улуг төөгүлүг болуушкуннарнын болгаш амгы үениң амыдыралында бир мөзүлеш чүүлдерниң ужур-дузазын биллип алырынга таарымчалыы;
- жанрларнын болгаш стильдерниң хөй талалыы;
- өөреникчилерниң хар-назынынга чогаалдарның таарымчалыы.

№	Хүнү	Факт	Кичээлдин темазы	Тайылбыр
1			Кирилдн.Уран сос дугайында .	1
2-3			С.А.Сарыг-оол «Улуг-Хемим»	
4			Ч/с Ч огаадыг -чурумал «Улуг-Хем күзүн»	
5			Чт. Шүлүглел дугайында билиг	
6			Ю.Ш.Кюнзегеш“Дыг” деп шүлүктүн шүлүк тургузуу болгаш уран-чечен дылы.	
7			Ю.Ш.Кюнзегештин. “Чөөн чүктүн кижизи мен” деп шүлүктүн идеялиг утказы.	
8			Ч/С Чогаадыг «Сентябрь ай - чурукчувус»	
9			Монгуш Доржу “Даг эзири”	
10			С.С.Сүрүн-оол «Ырла,Хемчик»	
11			М.Б.Кенин-Лопсан Хүттүн ужары»	
12			К-Э.К.Кудажы «Таңды кежи» Бойдус темазын чырытканы	
13			К-Э.К.Кудажы «Таңды кежи»Тоожукчу маадырның омур-хевири	
14			К-Э.К.Кудажы «Таңды кежи» Төрээн чери биле кижиниң салым-чолу тудуш деп бодалды илереткени	
15			Ч/с Чогаадыг «Кижини-бойдустун төлү»	
16			З Байсалова «Тайга ээзи»	
17			З.Байсалова. Тайга ээзи» Аас чогаалы-биле харылзаазы	
18			«Тайга ээзи».Чогаалдын дылы,авторнун стили.	
19			З.А.Намзырай «Дуруяалыг- Шөл»	
20			Ч.с Эдертиг.	
21			К.Кудажы «Тараа» Чогаалда найырал темазы.	
22			К.Кудажы «Тараа». Суваң ирей- төлептиг ада	
23			Ч.с. Угаап-боданыышкынның чогаадыг.Тараа-амыдыралдын дозу.К.Кудажы»Тараа»	
24			Делегей литературазы.Неверов А С»Аыштыг-чемниг Ташкент хоорай»	
25			Клдн.К-Э Кудажы»Кымыскаяктар»	
25			А.Үержаа «Ажыл»	
26			В.Ш.Көк-оолдун “ Самбажык” деп шиизиниң бижиттинген төөгүзү.	
27			Шини-драмада омур-хевирлер	
28			“Самбажык” (драматургия)деп шиниң дыл-домаа (3-кү көжеге)	
29			Дөрткү көргүзүгнүн рольдап номчууру. номчулгазы.Идеялиг утказы.	
30			Видеокичээл. “Алдан-дургун” деп кинофильм.	
31			Шини дугайында билиг.	
32			С.А.Сарыг-оол «Чечен биле Белекмаа» Бижиттинген төөгүзү»	
33			С.А.Сарыг-оол «Чечен биле Белекмаа» тема, идеязы	
34			Шиллер Ф И»Кара сагыш болгаш ынакшыл»	

35			А.Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннун чагыы».Поэзия.	
36			А.Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннун чагыы»	
37			М.Ховалыг «Ыдыктаан тук» Ыдыктыг тук..	
38			М.Ховалыг «Ыдыктаан тук» Барымдаалыг чогаалдар дугайында билиг.	
39			Кл.дн Дики Церинг»Мээн оглум Далай-лама»	
40			С.А Сарыг-оол»Херээжен»(поэзия)	
41			С.А.Сарыг-оол «Авамнын ынак оглу».(поэзия)	
42			С А Пушкин»Тураскаал»Делегей литературазы	
43			Е.Т.Танова «Иениң салым-хуузу» Проза.	
44			Е.Т.Танова «Иениң салым-хуузу» Ада кижинин уруунун салым-чаяанынга үлегер болганы	
45			Е.Т.Танова «Иениң салым-хуузу»Чогаалдын дылынын уран аргалары.	
46			А А Даржай»Авамга чечээм»Боодал сонет.	
47			А Даржай»Авамга чечээм»Поэзиянын дылы.	
48			Ч с Чогаадыг»Ава эн-не унелиг кижиги»	
49			Ч.с Эдертиг.	
50			М.Дуюнгар «Авамнын тону» (проза)	
51			Дыннадыг.»Ава-амыдыралдын ундезини»	
52			З.Намзырай «Авам мени манап орар» (поэзия)	
53			Ч.Куулар «Шораан». Салымга канчап чагыртыр.	
54			Ч.Куулар «Шораан». Алдын-мөңгүн дадарбас, хан төрөл каашпас	
55			Ч.Куулар «Шораан». Сандак ирейниң Шораанның сайзыралынга салдары	
56			Ч.Куулар «Шораан». Эртем чокта, эртен база дүн	
57			Ч.Куулар «Шораан». Чолдуң оруу – човулаңның ызы	
58			Чогаалдын композициязын сайгарары.	
59			Ч/С. Чогаадыг «Шораан – быжыг туруштуг маадыр»	
60			К.Чамыян «Ханы дазыл» Алексей Тоорукович – буянның башкы	
61			К.Чамыян «Ханы дазыл» Тайып ужар, даянып турар	
62			К.Чамыян «Ханы дазыл» Кол идеялиг утказы,сюжеттиг шугумнары	
63			К.Чамыян «Ханы дазыл» Чогаалдың кижизидикчи уткашынары	
64			Ч/с Чогаадыг «Кижиги болуру чажындан»	
65			А.Х-О.Ховалыг «Үш үне» Төрээн черинге, чонунга, дылынга ыдыктыг хамаарылгазы	
66			Кл.д.н.Гамзатов.Р Г «Дыл»	
67			Ч.с. Чогаадыг «Эң-не сонуургаан чогаалым»	
68			Туннел.моорей» Сагынгырлар,тывынгырлар»	

